

TARJIMA LUG‘ATLAR UCHUN KORPUS O‘RGANISH OBYEKTI SIFATIDA

Latipova Gulasal Bahrom qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada korpusga asoslangan tarjima birligini aniqlash ikki tomonlama bo‘lishi lozimligi, ayrim gaplarni ajratish va ularni struktur birliklarga ajratish to‘g‘ri emasligi misollar bilan keltirilgan, ayrim gaplarning butun yaxlitligi shu gap ustiga qurilgan so‘z turkumlarining ketma-ketligi tashkil qiladi. Ayrim gaplarda u yoki bu so‘z omonimiyani hosil qiladi. Bu holatda har bir so‘z so‘z segmentlash jarayonidan o‘tkazilishi hamda statistik ko‘rsatkichiga qarab tarjima juftligi muqobillari aniqlanishi kerakligi izohlab berilgan.

Kalit so‘zlar: Tarjima lug‘at, korpus, parallel korpus, leksikografiya, avtomatlashtirish, ta’limiy lug‘atlar, matn.

Аннотация: В данной статье представлена корпусная единица перевода. Определение должно быть двусторонним, некорректно выделять некоторые предложения и делить их на структурные единицы. В некоторых предложениях то или иное слово создает омонимию. В этом случае каждое слово проходит процесс сегментации слов и статистическую обработку. Поясняется, что альтернативы пары перевода должны определяться в зависимости от показателя.

Ключевые слова: переводной словарь, корпус, параллельный корпус, лексикография, автоматизация, учебные словари, текст.

Abstract: This article presents the corpus translation unit. The definition must be two-sided it is incorrect to single out some sentences and divide them into structural units. In some sentences, one word or another creates homonymy. In this case, each word goes through a word segmentation process and statistical processing. It is clarified that translation pair alternatives must be determined depending on the indicator.

Key words: Translation dictionary, corpus, parallel corpus, lexicography, automation, educational dictionaries, text.

Tarjima lug‘atlar masalasi so‘nggi o‘n yillikda parallel korpusga asoslangan tarjimashunoslik asoslarining yaratilishi bilan bog‘liq.

Mona Baker ^[1,1] o‘zining tadqiqotlarida asliyatdagi va uning tarjima qilingan matnlarning parallel korpusini yaratish korpusga asoslangan tarjima metodologiyasi rivojlantirish mumkin, degan dastlabki mulohazalarini bildirib o‘tadi. O‘tgan asrning 90-yillarida parallel, ko‘p tilli va qiyosiy korpuslarning nazariy masalalariga bag‘ishlangan ilmiy yondashuvlar paydo bo‘la boshladi^[2,2]. Olimning 1996-yilda shu mavzuga tegishli maqolasi korpusga asoslangan tarjimashunoslik, corpus based translation studies sohasining fan olamiga kirib kelishiga sabab bo‘ldi. Yevropa tilshunosligi, xususan, leksikografiyasi rivojiga korpus tahlili asosida amalga oshirilgan ishlar sezilarli ravishda hissa qo‘shdi. Bunga ingliz tili Britaniya milliy korpusi va Brown korpusi orqali katta hajmli ma’lumotlardan olingan matn fragmentlariga asoslangan ta’limiy lug‘atlarni alohida qayd etish o‘rinli. Oxford, Cambridge, Longman kabi tarjima lug‘atlarning ommaviylashuviga omil bo‘lgan sabablardan biri ham lug‘atda beriladigan maqolalarning grammatik va kontekstologik u yoki bu so‘z haqidagi tushunchani kengroq yoritishga qaratilganligi bo‘ldi.

Manbalarga ko‘ra ^[3,2], 1990 yilga kelib umumiy 16 ga yaqin korpus mavjud bo‘lgan bo‘lsa, yevropa tillari uchun 365 mln. So‘zdan iborat katta hajmli lingvistik resurs yaratilgan edi. Bu esa katta hajmli lingvistik lug‘atlar yaratish imkonini yaratdi.

Manchester universitetida ilk bor korpusga asoslangan tarjimashunoslik sohasi fan sifatida o‘qitila boshlangan. Ingliz tilining ko‘p manbali hamda monolingval korpus asosida 1996-yillarda ilmiy tadqiqotlar olib borildi.

Tarjimaning korpusga asoslangan yondashuvlari chog‘ishtirma tahlil, tilning sohada qo‘llanishi, xorijiy tilni o‘qitish, terminologiya va kompyuter lingvistikasi uchun mustahkam aloqa o‘rnatdi.^[4,4]

J. Munday ^[1,5] sistem funksional tilshunoslik, korpus lingvistikasi, madaniyatshunoslik sohalarini (1997) parallel korpusda tarjimoni tahlil qilishning nazariy asoslarini asoslashga harakat qilgan.

Unga ko‘ra, Gabriel Garsiya Marksning ispan tilidagi hikoyalari asosida amalga oshirilgan. Dunyo tillari doirasida shotland, nemis tillarida yaratilgan badiiy asarlar asosida yaratilgan parallel korpuslarning lingvistik xususiyatlarini o‘rganishga oid qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Masalan, Skot o‘zining ilmiy kuzatishlarida asliyatdagi va tarjima qilingan matnlarda ishtirok etgan inkor formasining uslubiy jihatlarini parallel korpus asosida tahlilga tortgan.

Blum-Kulka and Levenston (1983), Klaudy (1996), Shlesinger (1989, 1991, 1995), Toury (1985, 1991) va Vanderauwera (1985) kabi olimlar tomonidan parallel korpus asosidagi matnlarni kognitiv, lingvomadaniy, sotsiolingvistik jihatdan tadqiq qilishdagi o‘rni haqidagi mulohazalari korpusga asoslangan tarjimashunoslikni yanada boyitdi ^[2,6].

Shlezinger va K. Malmker parallel korpus dizaynini yaratishga doir fikrlarini bildirishgan ^[3,7]. Unga ko‘ra tarjima ekvivalentlarini tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilishda qulay va foydali bo‘lishi uchun bir asliyatdagi matn uchun bir nechta tarjima parallel korpuslarini yaratish tarjima nazariyasi va amaliyot uchun foydali bo‘lishini ta’kidlaydi.

Gavioli va Zanettin ^[4,8] tomonidan talabalar uchun tarjima amaliyotida italyan-ingliz chog‘ishtirma kursida tibbiyot sohasiga doir matnlar bilan ishlashda parallel korpusdan foydalanishga doir tadqiqotlar olib borishgan. Unga ko‘ra o‘quvchilarning soha doirasidagi bilimni aniqlash, tibbiyot sohasiga tegishli ilmiy matnlar strukturasi doir ilmiy bilimga ega bo‘lish, sohaviy terminlar bo‘yicha lingvistik termin haqida ma‘lumotga ega bo‘lish kabi masalalarni korpus orqali hal qilish imkoniyatlari o‘rganilgan. Ayniqsa, KWIC, ya‘ni konkordans orqali so‘zlarning vertikal shaklda berilgan ma‘lumotlar orqali lingvistik bilimlarni olishda korpusning instrumenti sifatidagi ahamiyati alohida qayd etilgan.

J. Vinay tarjima birligi sifatida alohida tarjima qilinmaydigan yagona tarjima birligi sifatidagi birliklar nazarda tutilishini e‘tirof etadi ^[5,9]. Tarjima birliklari bu tarjima qilinayotgan tilning modeli asosida uning qoliplariga mos ravishda tarjima muqobili tanlanadi.

Biroq tabiiy tilni qayta ishlashda (NLP) tarjima birligi biroz kengroq tushuniladi. Masalan, google translatorni misol sifatida tahlilga tortsak uning leksikografik nimadan tashkil topgani va nima uchun asliyatdagi tarjima birliklar soni tarjima qilinayotgan tarjima tilga aynan mos kelmasligi biz uchun qiziq. Bu borada L. Bowker ^[1,10] tarjima birligi sifatida quyidagi: “tarjimon xotirasida mos tarjima birligi sifatida saqlanuvchi asliyatdagi matn segmenti”ga nisbatan ta‘rif beradi.

Tijorat tarjima tizimlarida ikki til o‘rtasidagi gap deb aniqlanuvchi tarjima muqobillarini tarjima birligi sifatida tushunish qabul qilingan.

Tarjima juftliklarining muqobillari parallel korpusda saqlanadi. Gap darajasidagi tarjima muqobillari tarjima modellari uchun degment birlik sifatida aniqlanadi. Muqobillik so‘z darajasida, fraza darajasida yoki gap darajasida bo‘lishi mumkin. Bu borada J. Veronius ^[2,11] asliyatdagi matn va tarjima matn o‘rtasidagi muqobillik birma-

bir bo‘lishi mumkin emasligini ta’kidlaydi. So‘z o‘rtasidagi tarjima juftliklari muqobillarini aniqlash murakkab jarayon sanaladi.

Korpusga asoslangna tarjima jarayonida tarjima birliklarini aniqlash borasidagi fikrlar xilma-xil. Korpus lingvistlari tadqiqot olib borgani kabi matn mazmuni birligi masalasi tarjimadagi leksik birliklar darajasida aniqlashning ilmiy asoslarini M. Beyker [3,12] va K. Deyrell [4,13] ishlarida ko‘rishimiz mumkin. Bu kabi tushunchalar Daniel va Sinkler ishlarida ham o‘z ifodasini topgan. Ularning nuqati nazaricha, monolingval tahlil asosida amalga oshiriladigan tarjima tarjimaning umumiy mazmunini aks ettirish kerak. Bu asosan tarjima qilinayotgan matnda o‘z ifodasini topadi.

Tarjima jarayoni parallel korpusdagi asliyatdagi va tarjima qilinayotgan matndagi muqobil birliklari qanday aniqlanadi, tarjima mazuni va alohida birliklarni tahlil qilish masalasi juda ko‘p olimlarning diqqat markazida bo‘lgan. Ayrimlarida tarjima birligi masalasi tahlil birligi bilan (NLPda) tenglashtirilsa, ba’zilarida kognitiv jihatdan to‘g‘ri emasligi tarjima va asliyatdagi matnlar asosan lug‘at birliklarini birlamchi ekanligini qayd etishadi.

Bizningcha, korpusga asoslangan tarjima birligini aniqlash ikki tomonlama bo‘lishi lozim. Birinchidan ayrim gaplarni ajratish va ularni struktur birliklarga ajratish to‘g‘ri emas, chunki ayrim gaplarning butun yaxlitligi shu gap ustiga qurilgan so‘z turkumlarining ketma-ketligi tashkil qiladi. Ayrim gaplarda u yoki bu so‘z omonimiyani hosil qiladi. Bu holatda har bir so‘z so‘z segmentlash jarayonidan o‘tkazilishi hamda statistik ko‘rsatkichiga qarab tarjima juftligi muqobillari aniqlanishi lozim.

Korpus bilan tarjima yo‘nalishlarini Kaibao Hu [1,14] uch yo‘nalishga ajratadi:

1. Tarjima xususiyatlarini korpus asosida tahlil qilish. Bu kabi yondashuv chog‘ishtirma tilshunoslikda u yoki bu tilning grammatik kategoriyalari va leksik-semantik xususiyatlarini o‘rganishda qo‘llanadi. Bu yondashuv to‘rt

aniqlashga qaratilgan bo‘ladi: asliyatdagi qaysi leksik birlikning muqobil variantida past chastotaga ega bo‘lish holati; yuqori chastotali so‘zlar ro‘yxati, umumiy so‘zlarning eng ko‘p vodelanishi hamda eng ko‘p chastotali so‘zlarda eng kam variantivlik hodisasi. Masalan, Maia and Ebeling SVO, ya’ni ega+kesim+to‘ldiruvchi strukturali gaplarning xususiyatlarini ingliz-portugal hamda ingliz-norveg tillari bo‘yicha tadqiq etganlar. Bu kabi yondashuv chog‘ishtirma tilshunoslik uchun o‘rganish obyekti bo‘lib xizmat qiladi.

2. Tarjima me‘yorlarini o‘rganishda korpusga asoslangan yondashuv. Bunda korpus asosida asliyatda ingliz tili bilan tarjima qilingan ingliz tilingan tarjima me‘yorlari va ularning Grammatik me‘yorlari tahlil qilinadi.
3. Tarjimon jarayoni uchun korpusga asolangan tahlil. Unda tarjima uchun parallel korpusga asoslangan tarjima instrumentariylaridan foydalanib, tarjima xotirasiga, ya’ni Translation memoriga ma’lumotlar yig‘iladi. Shu orqali lug‘at tayyorlanadi va keyingi jarayonlar uchun tarjima platformasida o‘zi tomonidan kiritilgan, tahrirlangna va hattoki tarjima qilingan matn segmetlari asosida tarjima sifati va tezligini oshirishga xizmat qiladi: wordsmith yoki, WordFast, Dejavu kabi. Ayrim yevropa tillari uchun tarjima muqobillarini aniqlash funksiyasi ham kiritilgan bo‘lib tarjima birliklarini muqobillarini aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi ParaConc kabi.

Korpusga asoslangan tarjima lug‘atlarni yaratishda mana shu uchinchi yondashuv qo‘l keladi. Tarjima lug‘atlar uchun ularning tarjima birliklarini aniqlash juda muhim sanaladi. Muqobil juftliklar asliyat va tarjima matnlar o‘rtasidagi ekvivalentlarini yoki tarjima munosabatlarini belgilshda muhim sanaladi va ularning darajasi so‘z, gap, paragraf va hatto gapga teng kelishi mumkin. Aukland universitetida Mikail Barlov tomonidan yaratilgan ParaConc dasturiy ilovasi 80% anilqlikda tarjima

muqobillarni aniqlashga yordam beradi. Shunday bo‘lsa-da so‘zlarning ketma-ketlikda muqobillarning aniqlashning imkoniyati yo‘q. Buni inson resursi orqali yoki sun‘iy intellect asosida katta hajmdagi parallel korpuslar yordamida amalga oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baker, M. 1993. Corpus linguistics and translation studies: Implications and applications. In Text and technology: In honour of John Sinclair, ed. M. Baker, G. Francis and E. Tognini-Bonelli, 233-250, Amsterdam: John Benjamins
2. Laviosa S. Corpus-based translation studies: Where does it come from? Where is it going? // Unisa Press Language Matters 35 (1) 2004 pp. 6-27
3. Unisa Press Language Matters 35 (1) 2004 pp. 6-27
4. Munday J. Corpus-Based Translation Studies Research and Applications (Edited by Alet Kruger, Kim Wallmach and Jeremy Continuum Advances in Translation Studies—P.19
5. Jeremy Continuum Advances in Translation Studies - P. 16.
6. Blum-Kulka, Shoshana and Eddie A. Levenston (1983) ‘Universals of Lexical Simplification’, in Claus Faerch and Gabriele Kasper (eds) Strategies in Interlanguage Communication, London: Longman, 119–39.; Shlesinger, Miriam (1989) ‘Simultaneous Interpretation as a Factor in Affecting Shifts in the Position of Texts in the Oral-Literate Continuum’. Unpublished MA Dissertation, Tel Aviv, Tel Aviv University.; Toury, Gideon (1985) ‘A Rationale for Descriptive Translation Studies’, in Theo Hermans (ed.) The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation, London: Croom Helm, 16–41. — (1991) ‘What are Descriptive Studies into Translation Likely to Yield apart from Isolated Descriptions?’, in Kitty M. van Leuven-Zwart and Ton Naaijken (eds) Translation Studies: The State of the Art: Proceedings from the First James S. Holmes Symposium on Translation Studies, Amsterdam and Atlanta, GA: Rodopi. 179–92.
7. Chesterman, Andrew (2004) ‘Hypotheses about Translation Universals’, in Gyde Hansen, Kirsten Malmkjær and Daniel Gile (eds) Claims, Changes and Challenges in Translation Studies, Amsterdam: John Benjamins, 1–13.
8. Gavioli, Laura and Federico Zanettin (2000) ‘I Corpora Bilingui nell’Apprendimento della Traduzione. Riflessioni su un’Esperienza Pedagogica’, in Silvia Bernardini and Federico Zanettin (eds) I corpora nella didattica della traduzione. Corpus Use and Learning to Translate, Bologna: CLUEB, 61–80.

9. Vinay, Jean-Paul and Jean Darbelnet (1958) *Stylistique Comparée du français et de l'anglais*, Paris: Didier and Montréal: Beauchemin. — (1995) *Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation* [translated and edited by Juan C. Sager and M.-J. Hamel], Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
10. Bowker, Lynne and Jennifer Pearson (2002) *Working With Specialized Language: A Practical Guide to Using Corpora*, London and New York: Routledge
11. Kay, Martin (2000) ‘Preface’, in Jean Véronis (ed.) *Parallel Text Processing. Alignment and Use of Translation Corpora*, Dordrecht, Boston and London: Kluwer Academic Publishers, xv–xx.
12. Baker, Mona (2004) ‘A Corpus-Based View of Similarity and Difference in Translation’, *International Journal of Corpus Linguistics* 9(2): 167–93.
13. Dayrell, Carmen (2004) ‘Towards a Corpus-Based Research Methodology for Investigating Lexical Patterning in Translated Texts’, *Language Matters* 35(1): 70–101.
14. Kaibao Hu *Introducing Corpus-based Translation Studies*, Shanghai Jiao Tong University Press, 2011. –P. 7-8.

**Research Science and
Innovation House**